

En by i samtiden

Jag vandrar återigen över slaggfälten. Här är historien nära, och kanske känns den ännu lite närmare för mig nu när bokskrivandet går mot sitt slut. Genom arbetet med boken har jag kommit min hemby och dess invånare genom tiderna närmre. Jag hittar till Klubbträkten, förundras över mängden hyttor i Västeråns bergslag, känner igen skraddaren Per Pettersång och hustrun Sy-Lina på foton och leker med tanken på vad som kunnat ske med byn om Munktells planerade massafabrik hade byggts. I arbetet med boken har jag via kyrkböcker, tidningsartiklar, foton och andra källmaterial fått en alltmer nyanserad bild av dåtidens Bergsgården, men i omvandlingen av källmaterial till bokkapitel har jag gång på gång tvingats välja och välja bort. När vi nu avslutar i den samtida byn är det därför många berättelser som inte blivit berättade, men *en* historia om byn Bergsgården finns i alla fall nedtecknad.

Lindsbergs kollektivboende och kursgård

Efter att Lindsbergs ålderdomshem lades ner 1966 användes huset som förråd av Falu kommun och därefter som övningsplats för civilförsvaret, men utan egentlig verksamhet i den stora byggnaden kom den över åren att förfalla. När nästa epok i Lindsbergs historia inleddes krävdes därför stora arbetsinsatser av de som tagit över: ett gäng ungdomar som i ”gröna vågens”⁴⁰¹ anda startade kollektiv. Den då 24-årige Jan Lindholm hade under en längre tid varit på jakt efter ett större hus att kunna använda som kollektivboende och när Lindsberg 1973 blev till salu slog han till. Sommaren 1974 flyttade han och 19 andra in i det gamla ålderdomshemmet.⁴⁰² Det första som behövde åtgärdas var det läckande värmesystemet, när vattnet skruvades på började det spruta vatten ur systemet lite här och var och det tog två månader av hårt arbete innan systemet var tätt och den första brasan i värmepannan kunde tändas. Därefter reparerades elsystemet och bit för bit gjordes det förfallna huset bebodligt igen. När huset väl var funktionellt inleddes arbetet med det som skulle vara kärnan i kollektivets verksamhet: konsthantverk, människovård och jordbruk.⁴⁰³ Jan Lindholm skriver att:

Ambitionen var hela tiden att på Lindsberg bygga upp ett samhällsalternativ i miniatyr, där utslagna människor, som inte klarade konkurrenssamhällets krav, kunde få ett visst skydd. Samtidigt skulle man på Lindsberg utveckla ideal såsom kollektivt ägande och kollektivt ansvar. Av var och en efter förmåga, åt var och en efter behov, var parollen.⁴⁰⁴

I en tidningsartikel från 1992 beskrivs det tidiga kollektivboendet som ”anarkistiskt”. Alla som flyttade in överlämnade sina ägodelar till kollektivet och inte ens kläderna var personliga.⁴⁰⁵ Att realisera kollektivets idé var emellertid inte så enkelt. Ambitionen var att ha en hög grad av självförsörjning av livsmedel, men huvuddelen av kollektivets försörjning kom att baseras på traditionellt yrkesarbete. Det fanns också slitningar mellan de som i första hand var intresserade av att bygga upp Lindsberg som samhällsalternativ och de som i högre grad ville bidra till att påverka och förändra andra människor. Redan sommaren 1975 flyttade en grupp från kollektivet för att kunna sprida vetskapen om alternativets möjligheter, medan andra

⁴⁰¹ 1970-talets gröna våg innebar att fler människor, i synnerhet unga barnfamiljer, flyttade från städer ut på landsbygden, för att leva ett enklare liv utan moderna bekvämligheter.

⁴⁰² Dalademokraten, 2012-07-21 (Bergsgården Förns klipparkiv).

⁴⁰³ ”Lindsberg förr nu och i framtiden. En presentation av Miljöförbundets nya kursgård våren 1979.” Bergsgården Förns arkiv.

⁴⁰⁴ ”Lindsberg förr nu och i framtiden. En presentation av Miljöförbundets nya kursgård våren 1979.” Bergsgården Förns arkiv.

⁴⁰⁵ ”Lindsberg forfarande ett kollektiv”, 1992-11-03. (Bergsgården Förns klipparkiv)

stannade kvar för att på ett mer praktiskt och handfast sätt kunna bygga upp ett sådant alternativ.⁴⁰⁶ Över de följande åren var omsättningen på kollektivisterna hög, under kollektivets tre första år kom och gick närmare ett femtiotal personer. Efter tre år var bara en av grundarna kvar och sommaren 1977 var det bara sex personer som bodde permanent i det stora huset.⁴⁰⁷ Jannika, en av de boende, sammanfattar problematiken:

På något sätt känns det ändå väldigt bistert just nu. På bara ett par år har världen blivit så kall och hård. Nu är det bara hamburgare och raggare för hela slanten och idén med kollektiv på landet uppfattas väl av många som hopplöst romantisk. Ändå känns det tryggt att ha lärt sig leva i den här miljön, speciellt nu när man inte vet vad som kommer hända i framtiden, hur lång maten kommer att räcka. Här har vi lärt oss att man kan leva på lite och odla en stor del av sin mat själv. Liksom att man kan bygga och sy och i övrigt framställa mycket själv – om man bara vågar försöket.⁴⁰⁸

Under 1978 blev det tydligt att nyrekryteringen av boende inte fungerade och att driva verksamheten på ett fåtal personer var ohållbart. Kollektivet vände sig då till Miljöförbundet, som man visste hade planer på att anskaffa en egen kursgård. Affären genomfördes snabbt, för en köpeskilling av 30 000 kr, och Miljöförbundet⁴⁰⁹ etablerade kursverksamhet på Lindsberg.⁴¹⁰ År 1979 var planerna för den nya kursgården visionära, Aadu Ott hoppades att Lindsberg skulle kunna utvecklas till ett nationellt centrum för alternativ teknologi, avseende energiförsörjning likväl som odling, biskötsel och fiskdammar.⁴¹¹ Så småningom kom Gävle-Dala fältbiologers distriktkansli att husera på Lindsberg.⁴¹²

De ambitiösa planerna om Lindsberg som nationellt centrum för alternativ teknologi blev det inte så mycket med, men gården kom att spela en viktig roll i uppbyggandet av det svenska Miljöpartiet. I juli 1982 hade partiets förtroenderåd samt olika utskott ett möte på Miljöförbundets kursgård Lindsberg där valstrategi lades upp och valanalyser diskuterades. Vad som var speciellt med mötet var att journalister kunde närvara fritt under hela mötet, Birger Schlaug skriver:

Full öppenhet rådde. Ingenting var slutet. I naiv tro till att media kunde hantera detta på ett schysst sätt, ta till vara den insyn de fick, bruka den för förståelse istället för att missbruka den för att göra sig lustiga. Självfallet klarade inte alla i den journalistiska eliten denna utmaning.⁴¹³

År 1992 fungerar Lindsberg fortsatt som kollektivboende och då bor tolv personer där, åtta vuxna, tre barn och en tonåring. Kollektivet beskriver sina nyckelord som solidaritet, resursbevarande och självtillit. Månadskostnaden för att bo på Lindsberg är 1000 kr och då

⁴⁰⁶ ”Lindsberg förr nu och i framtiden. En presentation av Miljöförbundets nya kursgård våren 1979.” Bergsgården Förrens arkiv.

⁴⁰⁷ Dalademokraten, 1977-07-29. Bergsgården Förrens klipparkiv.

⁴⁰⁸ Dalademokraten, 1977-07-29. Bergsgården Förrens klipparkiv.

⁴⁰⁹ En tvärpolitisk riksorganisation, som samlar lokala grupper och enskilda personer som arbetar aktivt med miljöfrågor.

⁴¹⁰ ”Lindsberg förr nu och i framtiden. En presentation av Miljöförbundets nya kursgård våren 1979.” Bergsgården Förrens arkiv.

⁴¹¹ ”Lindsberg förr nu och i framtiden. En presentation av Miljöförbundets nya kursgård våren 1979.” Bergsgården Förrens arkiv.

⁴¹² ”Lindsberg – fattighus som blev alternativgård.” Tidningsartikel 1982, Bergsgården Förrens klipparkiv.

⁴¹³ Schlaug, Birger (2001). Från koftor och sovsäck till kostymer och kristallkronor. I Nyberg, Mikael H. (red) Maskrosbarn – Miljöpartiets första tjugo år.

ingår maten. Man odlar grönsaker, rotfrukter och håller höns. Omsättningen på boende är fortsatt relativt hög, de flesta bor i kollektivet ett till sex år.⁴¹⁴

Idag är Lindsberg ännu kollektiv och kursgård och man bedriver även vandrarhemsverksamhet.

Världsarvet Falu gruvnas industrilandskap

I december 1992 sprängs den sista salvan i Falu gruva och en tusenårig gruvepok är över. Det är då länge sedan gruvan hade en direkt påverkan på byn Bergsgården, men minnet av gruvhistorien lever kvar i Västerås bergslagslag. När Falu gruvnas industrilandskap av UNESCO utses till världsarv år 2001 ingår de omkringliggande bergsmansbygderna med självklarhet i världsarvet. UNESCOs motivering till att Falu gruvnas industrilandskap utses till världsarv är:

Det historiska industrilandskapet kring Stora Kopparberget och Falun utgör ett av de främsta områdena för gruvhantering och metallproduktion. Gruvdriften upphörde vid 1900-talets slut, men har genom många århundraden haft ett starkt inflytande på teknisk, ekonomisk, social och politisk utveckling i Sverige och Europa.⁴¹⁵

I nomineringen av området till världsarv omtalas också trakten kring Bergsgården specifikt, där går att läsa:

Området kring Österå-Bergsgården nordväst om gruvan, på den västra och norra sidan av sjön Varpan, innehåller två platser bebodda av bergsmän, där vardera hade omkring tio hyttor för kopparsmältning och mer än tjugofem malmrostar under 1600-talet. Den storhetstiden representeras idag av enorma slagghögar, hyttkammare, arbetarbostäder och herrgårdar. Det finns några särskilt välbevarade bergsmansgårdar i området. (författarens översättning)⁴¹⁶

Bergsgårdens gruvhistoriska lämningar är i och med utnämningen till världsarv bedömda som så värdefulla att bevara att det är av intresse för hela världen att så sker. Sommaren 2003 ordnades för första gången en världsarvsfestival med namnet "Falun Då", där dramatiseringar,

⁴¹⁴ "Lindsberg forfarande ett kollektiv", 1992-11-03. (Bergsgården Förrens klipparkiv)

⁴¹⁵ "Världsarvet Falun". <https://www.lansstyrelsen.se/dalarna/besoksmal/varldsarvet-falun.html>

⁴¹⁶ Mining Area of the Great Copper Mountain in Falun, Nomination file, UNESCO World Heritage Convention. <https://whc.unesco.org/en/list/1027/documents/%23Aevaluation>

visningar, bussturer och föreläsningar ordnades på olika ställen i staden och bergsmansbygden.⁴¹⁷ I Bergsgården stannade en av bussturerna till vid den gamla krogen, där bybor uppklädda i tidstypiska kläder tog emot besökarna.

En vattnets by

Byns placering hänger som tidigare påpekats sannolikt samman med Västerån och de möjligheter som åns fallhöjd ger. Under århundraden var hyttverksamheten längs ån i allra högsta grad byns livsnerv, men även sjöarna Varpan och Grycken fyllde viktiga funktioner för byns invånare. Vintervägarna gick över sjöarna, i de tider då de vanliga vägnas kvaliteten lämnade en hel del i övrigt att önska. I de båda sjöarna fiskade man, badade och tvättade. På vintrarna var sjöisarna de självklara spelplatserna för byn bandylag. Men med ökade utsläpp från Grycksbo pappersbruk blir i synnerhet vattenkvaliteten i Grycken allt sämre. År 1910 fångas den sista kräftan i Grycken, på 1940-tal stänger byns tvättstuga, eftersom vattnet nu är så förorenat att tvätten inte blir ren och i mitten på 1950-talet går det inte längre att bada vid Bergsgårdens badplats i Varpan. Sedan följer ett tjugotal år när byns vattendrag nog snarast förknippas med Grycksbo pappersbruk och den oundvikliga doften från massatillverkningen där. För Bergsgårdsborna "luktar det Grycksbo", för andra luktar det helt enkelt Bergsgården. Vattnet är så tjockt att det fordras ett rejält blåsväder innan vågbildning uppstår. Lokförarna kallar skämtsamt Grycken för "Döda havet", en association också förstärkt av att sjön ligger precis vid "Oljeberget" (Grafsberget).

År 1954 läggs sulfattillverkningen vid Grycksbo pappersbruk ned, vilket är ett första steg mot en mindre förorenad sjö. Det är dock först tjugo år senare pappersbruket agerar i större skala för att komma till rätta med föroreningarna i Grycken och Varpan. I en intervju 1974 uttalar sig disponent Fredrik Nisser och säger att Grycken inte kommer bli ren inom en

⁴¹⁷ Olsson, Daniels Sven (2010). Falu Gruva.

överskådlig framtid, även med pappersbrukets satsning på miljövård.⁴¹⁸ En stor satsning görs på 36 ”mammutpumpar” som ska ge en kraftig cirkulation av syre i sjön Grycken och därmed rena vattnet.⁴¹⁹ Fem år senare har satsningen gett resultat. Axel Johansson, boende i Bergsgården, berättar för Falukuriren att han sommaren 1979 dragit upp både gädda och abborre ur sjön och att fiskgjuse och doppingar också återvänt.⁴²⁰

År 1993 konstrueras en ny trätub utefter Västerån, mellan Grycken och Varpan, och ett nytt vattenkraftverk producerar åter el i Bergsgården. Idag är badplatserna vid Varpan och Grycken välbesökta och kräftfisket i båda sjöarna ger riklig utdelning. Byborna isfiskar i vårvintertid och beundrar i sensommaren de färgsprakande solnedgångarna över Grycken. Bergsgården är återigen en vattnets by.

⁴¹⁸ ”Så länge pappersbruket är kvar blir sjön påverkad”. Tidningsartikel 1974 (Bergsgården Förrs klipparkiv).

⁴¹⁹ ”36 mammutpumpar i Grycken – och vattnet blir renare!”. Tidningsartikel 1974 (Bergsgården Förres klipparkiv).

⁴²⁰ ”Projekt Rena Grycken – blev en ren Grycken”. Falukuriren 1979-09-26 (Bergsgården Förres klipparkiv).